

ԱՆՏԻՊ ԷՋ ՄԸ ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԷՆ⁽¹⁾

ՄՏԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

(ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷՆ)

Գեղջուկի կեանքն ունի երբեմն պարզ երեւոյթներ, իրենց արտաքին ձեւին մէջ աննշան միջագէտներ, որոնք ժողովուրդի բազմերես հոգիին մէկ երեսիկը շրջագծելու, ընկերային հոգեբանութեան մէկ ստուերոտ խորշը լուսաւորելու ընտիր յատկութիւնն ունին զխողներուն համար: Ամբողջ բանաստեղծութիւններ՝ շարժումի մը, ձայնարկութեան մը, շրթունքի կծկումի մը մէջ սղուած, ամփոփուած, և խտացուած իմաստասիրութիւն մը այդ երեւոյթներուն մէջ՝ որոնց սովորող աչքը աւանակութիւններ ու վայրենութիւններ միայն կը տեսնէ հոն, — ափսոսանքով արժանաւորուած է անոնց արտաքին բանուածքներուն:

Այդ երեւոյթները սակայն, մասնաւորապէս ա՛յն ատեն խորհրդանշանական յատկութիւններ ունին, երբ զանոնք յա-

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ռաջ բերելու ծառայող պատճառները հեռու սովորութիւն մը, սարք մը, նուիրագործում մը, պարտաւորութիւն մը բլլալէ, գերազանցապէս ինքնաբեր են ու պատահական, բնաղդական եւ անգիտակից, ուր յառաջդիմութեան ընթացքին մէջ հետըզհետէ մշակուած, ալլատեւում իմացական գրութեան մը առժամանակեայ չէզոքացման մէջ, պարզ հոգին երեւան կուգայ իր ամենէն ճշմարիտ ու ամենէն սկզբնական հանգամանքներով: Մարդկութեանսկզբնականութեան ամբողջ նրբահիւթ մը կայ հոն, տեսակ մը չուկէտ մը տաւորականութեան եւ հոգեւորականութեան, որոնց մէջ սկսած է կարծես մարդը՝ գալու համար հոս, քաղաքակրթութեան այս դարավերջին նրբացումներուն եւ եղծ բարոյական գրութեան:

(1) Ողբացեալ գմայլելի գրագէտին այս գեղեցիկ էջը, ա՛յնքան ինքնատիպ ու առոյգ մտածուածով լի եւ ա՛յնքան քղուտ, կենդանի արուեստով մը գրուած, 1895ի աշնան դրկուած էր Պոլսոյ Ծաղիկին, ուրիշ յօդուածի մը հետ, հրատարակուելու համար: Շարուած

էին երկուքն ալ, երբ այդ հանդէսին սնորէնը թերթը յանկարծ դադրեցուց ու հեռացաւ Պոլսէն: Մեր յաջորդ թիւերէն մէկուն մէջ պիտի հրատարակենք նաեւ երկար տարիներէ ի վեր անտիպ մնացած միւս գրուածքը:

(Ի. Խ.)

Այս մտածումներն ունեցայ երբ երուսաղէմէն վերադարձող ուխտաւորները դիմաւորելու գացինք, ամբողջ գիւղացին, օտարազգիներն ալ:

Եւ ամէն տարի կ'երթան անոնցմէ, ամբողջ ընտանիքներ, մեծով սկսիկով, ծերուկ աղքատիկ մամ մը, որուն ամբողջ վերջացող կեանքին իղձն ու «մուրա»ը եղած է Սուրբ Վայրերը համբուրելու արժանանալ, որ գիշերներով, ճրագկալին ազմովոտ ցոլքերուն տակ ճահրա մանելով կամ Աստուծուն օրը կտաւ գործելով պըգտիկ խնայողութիւններ բրած է. «առէն կրիելով» (1) ճշմարիտ զրկանքներ յանձն առած է, համեստ գնացոյց մը պատրաստելու համար իր խնայիկ սիրուն, որուն մէջ իրական զօրավիւ մը, ճշմարիտ կազդուրում մը կայ իր ֆիզիքական եւ բարոյական սարսափներուն համար:—Այրի մէն ալ, որ տարիներով Պոլիս մարիամոսիւն բրած է պանդուխտ ու մոռցուած, ու այսօր վերջապէս կը յաջողի երթալու իր այրիացած, ամայացած կեանքին ու պարպուած սրտին առանձնութիւնը կրօնքի բանաստեղծութեան թերիակէսին օծելու: Տարիքոտ աղջիկ մըն ալ, որ իր մարդերէն մերժուածի խորապէս, ցմահ վիրաւորուած ետականութեան եւ երիտասարդութեան բոլորքումներէն յետոյ, — որոնք մարդերէն գաղտնի մնացած են ու չեն հասկցուած անոնցմէ, — գառնացած ու հեգնոտ լքումի մէջ իննոյ սրտին ամբողջ գանձերը, բոլորանուէր խանդաղատանքն ու անապառ զարովանքը երկնաւոր փեսային կ'երթայ նուիրել մարապետ ըլլալով: Ու մարդերը պիտի ըսեն իրեն համար. «Չգտաւ կարապետ եղաւ մարապետ»:

Ու ամենուն ալ, անխորաբար ամէն գաւառացիներուն սրտին մէջ տեղ մը ու մտքին մէջ անկիւն մը ունի երուսաղէմ երթալու գաղափարը, որ կեանքի նպատակ մը, տքնութիւն վախճան մը դարձած է իրենց համար:

(1) Ակռայէն կտրելով:

Կրօնքի գէպի այս թանճրացում, 20-շափելիութիւն ձգտումը, որուն ամենէն մեծին խորշերուն մէջ գէպի անթրօփօմօրֆութիւն հաւատարմութեան պէս բան մը կայ կարծես, կարելի է նկատել անժըխտելի կերպով այն անցամաքելի բաղձանքի աղբիւրը, զոր մարդ սենի խնայիկ համար, երազին համար, — բանաստեղծութեան համար: Մարդուն մէջ սկզբնական վիճակ մըն է այս, իր արտաքին եթերականութեան մէջ բոլորովին հոգեղէն ու իրապաշտ, հանդիման ու վիճակն փոփոխակի ապտակումներուն եւ ալեկոծումներուն մէջ երեւան ելած, ու հետզհետէ, դարերու բազմափոփոխ հանգամանքներուն բարեշրջականութեան տակ այսօր նրբացած ու գերանրբացած: Կ'ըմբռնեմ թէ հոգեկան այդ վիճակը բացատրող արտայայտութիւնները, որոնք գաղափարներն ու նոյն խնայանհատին համար կը տարբերին, պիտի փոփոխուին միշտ, ու մարդկային բնութիւնը կը պահանջէ որ փոփոխուին, — բայց ու է ենթադրական աղաքայ պայմաններու մէջ անոր ամբողջական ջնջումին հաւատալ՝ անկարելի է ինծի համար:

Տօնի պէս բան մըն է ուխտաւորներուն վերադարձը: Ամբողջ յուզում մը, ամբողջ համերաշխական տրամադրութիւններ, որոնք աւելի գաղափարի մը կը խնդրակուին քան թէ անձերու: «Հաճինքր կուգան եղեր». ո՛վ կ'օգէ թող ըլլայ հաճին, բաւական է որ լուս գերեզմանը տեսած ու ճերմակ, ցուրտ մարմարիոնին քսած է իր գէմքն ու իր ձեռքերը, որոնք սուրբ մըթնոյորտի մը ամբողջ անտեսանելի լուսապսակն ու գլխովցնող բուրմունքն ունին:

— Հա՛ւալ ծէ, դուն տա հաճինքուն գէմ՝ պիտ' չ'երթա՛ս ա:

Չիաւորներ ու էշաւորներ որ օրուան մը ճամբայ գացած էին գանոնք գիմաւորելու, ամբողջ ընտանիքներ, որ հեռաւոր հաւահանգիստ մը օրերով սպասած էին անոնց գալուստին, հաճինքուն հետ կը վե-

բազմաճյուղի խմբովին, ու այսօր դեղացին ամբողջ, առանց տարիքի ու սեռի խտրութեան, կէս ժամու ճամբու մը վրայ դէմ դացած է հաճինքուն: Շատերուն վիզը արաբական մետաքսէ կակուղ գունազեղ ֆէյֆլեններ պտրուած են, որոնք ուխտաւորներուն յաջող վերադարձը խորհրդանշանելու միայն կը ծառայեն: Եւ յորդում մը ամբողջ զսպուած ու վերապահ-ուած զգացումներու, արցունքներ, ողջագուրումներ, գրկախառնումներ, համբոյրներ, որոնք կէս տարուան բաժանումի մը միջոցին անզգալապէս ուռնացած էին որտեղուն մէջ: Անտարբերութիւնը հազուադէպ է հոս: Եղբայրութեան եւ համասեմութեան վայրենի ուժն է որ ամենէն անարդ շրթունքներն իրարու կը մօտեցնէ, ու բարի արամադութիւններու մասին ամենէն ժլատ սրտերն իրարու կը համալծորդէ: Մոռացում մը կայ եղծուած անձնականութեան, եւ եւ այդ մոռացումը կարծես տրամօրէն ուրախաբեր ու հեզնոտ վերադարձ մըն է մարդուն գէտի ուղիքնական ընկերհաշտականութիւնը, այս կեղծիքի, ետամոլութեան, բարոյական ստորնացումի եւ զգուելիութեան աշխարհին մէջ, որ կ'եռայ, կը ծփայ ու յորդան կուտայ:— Վասն զի այդ արցունքներուն մէջ գառն յուսալքիպումներ եւ բերկրաւիթ յուսապակումներ կան, որոնք հոգին կ'ալեկոծեն:— Վասն զի մամը ողջ առողջ գտած է իւր թոռնիկը, եւ կան դարձեալ որ վեց ամիս առաջ առողջութեան ամենէն ապահով վիճակի մէջ թողուած սիրելիներ չեն գտներ հիմայ զիրենք շրջապատող ազգականներու եւ բարեկամներու ամբողջին մէջ: Մահուան առջեւ սրտերը աւելի կ'ուռնին, ու աւելի կը գեղուն: Որքեր կան, իրենց մայրիկէն դեռ նոր բաժնուած աղեկներ, որոնք մահտեսի հօրաքրոջ ձեռքերը արցունքով կ'օծեն: Ուր է իրենց մայրը, մանաւանդ այս յորդումի աշխարհին մէջ իրենց առանձնութիւնը կը շեշտուի ու կը ստորադժուի կարծես: Ու լքումի գաղափարը մահու

յատի կը ձմլէ իրենց սիրտերը: Կուլան, բայց ի՞նչ կուլան: Մարդուն երկու պզտիկ աչքերուն մէջ այդչափ ալ արցունքը ո՛ւր կը սզմի եզեր: Սիրտեփոց տեսարան:— Ու թէեւ անմնցմէ ոչ մէկին ազգական, աչքերուն մէջ արցունքի ազատ վալլով մը «Բարի եկար» կը մաղթէ ուխտաւորներուն:

Ընտոր էք, աղէկ էք:

— Է՛հ, ընտոր պիտ'ըլլանք, գիտցածնուդ պէս, Թագուհի աղլանիդ մեզ մինակ ձգեց գնաց...»: Ու նորէն արցունքներ, ամենէն անկեղծներն ու ամենէն սրտաբուռ բան մը ունին տարիքոտ մարդուն ցամքած աշտերուն վրայ, ուրիշ գուն ուրեք յուզմունքի եւ սրտազեղումի սարսուռներ անցած են երկար ատենէ ի վեր:

Ուխտաւորներուն մէջ տէր պապա մըն ալ կայ, որուն ձեռքերուն նուիրուած համբոյններուն մէջ տեսալ մը կատարութիւն, տեսալ մը կիրք ու վայրենութիւն կայ, որ ալլապէս յատկանշական է: Խեղճ տէր պապին սուրբ ձեռքերը ա՛ն կը քաշէ մէկալը կը քաշէ, ու տեսալ մը մըցում կայ այդ կրօնքի համեստ ու գեղջուկ պաշտօնէին իրենց մէջ խաացուցած գաղափարին ամենէն արժանի պաշտամունքն ու յարգանքը նուիրելու մասին:

Թափօրը, խառն ու անկանոն, քաղաք կը մանէ, ու գէտի եկեղեցին կ'ուզողուի, ուր մասնաւոր արարողութիւններ պիտի կատարեն: Փողոցները կնիկներ ու սղաքներ կը վազվտեն ու պատուհանները դիտողներով լեցուած են: Թափօրին առջեւէն տիրացուները, շապիկ հագած, ու խաչն ունենալով իրենց առաջնորդ, շարականներ կ'երգեն: Բայց այս անկանոնութիւնն իսկ անկեղծութեան եւ բարեյօժարութեան կնիք մը կը կրէ, որ արդարեւ կը պակսի ձեւակերպական տօներուն ու սարքուած հանդէսներուն, ուր նախապարաստուած յայտագիր մը կը տրամադրէ զգացումներ:

բուն որակն ու անոնց արտայայտութեան կերպերը,—ինչ որ, սակայն, գրեթէ միշտ, կեղծ բարեպաշտութեան մը կը նմանի:

••

Ալեկոծ ու նաւաբեկեալ ճամբորդութենէ մը յետոյ, որ ուխտաւորներուն կեանքին կը սպառնար ու սպարանքներու եւ յոյսերու հակընդդէմ ծփանքի մը ամենէն սպառիչ ելեւէջումներուն մասնածէր անոնց հոգին, հիմա, մաղաղիւն, իրենց տան սեմին առջեւ, հանգրուաններու ամենէն ապահովին մէջ գտնուած ըլլալու գիտակցութիւնը անսահման գոհունակութեան բոլորամոլէր շնորհակալութեան ցոյցով մը երեւան կուգայ, որ իր պարզութեան մէջ նշանակութիւն մը ունի: Ուխտաւորներուն մէջ կան՝ որ իրենց շրթունքները տան սեմին կը քսեն, մարմնաւորում մը տալով թողուած միջոցորտի մը վերադարձին գաղափարին:

Եւ բոլոր այս կտրճ ժամանակամիջոցին մէջ սահող արարուածը պերճախօս յատկութիւն մը ունի, որ կարծես մարդը ծաղրել կ'ուզէ:—Ինչո՞ւ այս բուն անկեղծութիւնը, որուն պիտի յաջորդէ քիչ վերջը այն արմատական կեղծը, տխուր ճշատանքը, անհամ կատակախաղի մը համար, զոր մարդերը կեանքին նպատակն իսկ ուզած են ընել: Ինչո՞ւ այս ամենասխալ բնութեան մը կեանքին, ուր իրերը, մարդերու աւնշականութեան շտեմանէտով, աշխարհ շեղած են իրենց սկզբնական ու բնական կարգէն: Եւ իրօք, տխուր բան է հաստատել թէ, մարդը իր գիտակցական վիճակին մէջ ամենէն աւելի գարշելի է, հոգեկան աշխարհութեան, որուն համար հոգեբաններն ու փիլիսոփաները կ'ըսեն թէ

մարդը անասունէն բաժնող իսկութիւնն է, «չար»ը «բարի»էն զատող աստուածատուր պարգեւը: Եւ գոյութեան պայքարը արդարացումը պիտի ըլլայ ամէն կեղծաւորութեան եւ ամէն անիրաւութեան, որոնց տակ գաղանալին եսամոլութիւնը դարանի մտած է: — Վասն զի, աւա՛ղ, գաւառն ալ այսօր քաղաքակրթութեան բարիքները կը վաշելէ, դարավերջին նրբացումներէն ու կնճիւղներէն ինքն ալ վարակուած է, ու եթէ կան դեռ երազողներ թէ հոն պարզութիւնն ու միամտութիւնն ու թունտիկութիւնը գոյութիւն ունին դեռ, այդ բանը գաւառացիին հոգիին ու մտքին մէջ թող չփնտռեն, այլ արտաքին բնութեան մէջ, որ միշտ վայրենի ու գեղեցիկ, այսօր անխօսուկ հեղուկութիւն մըն է մեր քաղաքակրթ աշխարհաճութեան քով:

Ուխտաւորներու վերադարձը, պարզ, գեղջուկ ու անփառունակ, իր անկեղծ յատկութիւններովն ու անտաշ ձեւակերպութեամբ, ընկերական կեանքին արդի ախտավարակ ու ցուցամոլական բարեպաշտութեան մշուշին մէջ, որ գաւառներուն նախկին բուրմնալից սպիտակ միջոցորտը գերեզմանական օդի մը փոխած է, ուր բարոյականութիւնը, փտախտաւոր ու խեղ, ամենէն հրէշալի մեքենականութեան մը ստամբագոյցքին մէջ կը ծամծմուի, — ուխտաւորներուն վերադարձը, պարզ, գեղջուկ ու անփառունակ, երկնքի խուսափուկ պատռոյի մը, կապոյտ բեհեզ փայլուն լուսամուտի մը տաւալութիւնը կը թողու վրաս, ամսրակուռ միջոցորտի մը ստուերներուն մէջ բացուած:

ԿԱՐՕ

(ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ)

Մայիս, 1895